

POŁOŻENIE POLITYCZNO-WOJSKOWE RZESZY NIEMIECKIEJ U PROGĘ II WOJNY ŚWIATOWEJ W ŚWIETLE WYKŁADU SZEFA WYWIADU WOJSKOWEGO PUŁKOWNIKA DYPLOMOWANEGO TADEUSZA PEŁCZYŃSKIEGO

 <https://orcid.org/0000-0002-0798-4976>

Piotr Kołakowski

Uniwersytet Pomoński w Słupsku

ABSTRACT

THE POLITICAL AND MILITARY SITUATION OF THE THIRD REICH IN THE LIGHT OF A LECTURE DELIVERED BY THE HEAD OF POLISH MILITARY INTELLIGENCE TADEUSZ PEŁCZYŃSKI

After Adolf Hitler took power in Germany, the country was quickly remilitarised. Large-scale rearmament and expansion of the armed forces were closely monitored by the Polish military intelligence, which kept the supreme military authorities of the Second Polish Republic informed about the Third Reich's preparations for war. The main task of the Second Department was to determine the probable date of the attack from this country. Already at the end of 1934, it was estimated that Germany would be ready for war within 6-8 years. The information reaching the headquarters of the "two" showed that at the turn of 1937 and 1938, the Third Reich's preparations for a future armed conflict were intensified. At the end of the 1930s, the Second Department organized special lectures for senior commanders of the Polish army, presenting the military, political, economic and social situation of the Third Reich and the Soviet Union, i.e. the countries from which Poland faced the greatest danger. The idea was to make the senior command staff of the Polish Army acquainted with the current military and political situation of the Second Polish Republic and the scale of the threat from the two most dangerous neighbours. The presented lecture was delivered by the head of Polish military intelligence on November 29, 1937 in Rembertów and concerned Germany. It has great cognitive value because it allows us to understand the assessments of the Second Division regarding the military potential of the Third Reich and the expansion of the German armed forces. It is, in fact, a synthesis of the knowledge that the military intelligence of the Second Polish Republic had in 1937 about the German state ruled by the National Socialists.

Keywords: Polish military intelligence, Third Reich, remilitarization of Germany, head of military intelligence, interwar period.

Słowa kluczowe: polski wywiad wojskowy, III Rzesza, remilitaryzacja Niemiec, szef wywiadu wojskowego, okres międzywojenny.

✉ Adres do korespondencji: piotr.kolakowski@upsl.edu.pl

Po objęciu władzy w Niemczech przez Adolfa Hitlera nastąpiły intensywne przygotowania tego państwa do wojny, co skutkowało rozbudową sił zbrojnych i przemysłu wojennego oraz gromadzeniem zapasów mobilizacyjnych. Zmiany w życiu politycznym, społecznym i gospodarczym zachodzące w III Rzeszy nie uszły uwadze Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego. Kierownictwo „dwójki” zintensyfikowało i rozszerzyło prace wywiadowcze przeciwko temu państwu. Do podstawowych zadań należało rozpoznanie wojsk lądowych, lotnictwa oraz zagadnień materiałowych pod kątem potrzeb zbrojeniowych. Wywiad na bieżąco przekazywał naczelnym władzom wojskowym II Rzeczypospolitej informacje na temat ustawicznie zmieniającego się Ordre de Bataille (O. de B.) wojsk lądowych, dyslokacji jednostek, ich uzbrojenia, liczebności oraz przygotowań mobilizacyjnych, a także pozyskiwał dane o rezerwach personalnych. Oddział II zdobywał również wiadomości o organizacji lotnictwa, nowych typach samolotów, ich produkcji, rozmieszczeniu lotnisk i lądowisk. Informował o liczbie i typach szkół lotniczych, co stanowiło podstawę kalkulacji możliwości personalnych niemieckiego lotnictwa¹.

Ważnym zadaniem było odtworzenie doktryny zarówno wojsk lądowych, jak i sił powietrznych. W tym celu pożądanę stało się zdobycie przez Oddział II wszelkich tajnych regulaminów, instrukcji wyszkoleniowych, programów zajęć, założeń i sprawozdań z manewrów i ćwiczeń. W zakres pracy „dwójki” wchodziły też zagadnienia związane z organizacją Zollgrenzdienst (od 1937 roku Zollgrenzschutz), marynarki wojennej, policji oraz wszelkich organizacji wojskowych. Niezależnie naczelną władzę wojskową II Rzeczypospolitej oczekiwały wiadomości na temat fortyfikacji, rozbudowy sieci kolejowej, drogowej oraz telefonicznej, zwłaszcza we wschodniej części III Rzeszy, a także możliwości produkcyjnych przemysłu zbrojeniowego. Istotne były wszelkie informacje o budżecie, sytuacji wewnętrznej oraz polityce zagranicznej. Duży nacisk położony został na zagadnienia związane ze współpracą Berlina z innymi państwami. Aparat wywiadowczy miał poszukiwać informacji dotyczących niemieckich *attachés militaires* w Związku Sowieckim, Czechosłowacji, Rumunii, na Węgrzech i w państwach bałtyckich, konferencji wojskowych, wizyt w Niemczech przedstawicieli oraz misji obcych armii, staży oficerów w Wehrmachcie, a także współpracy w dziedzinie przemysłu zbrojeniowego i dostaw surowców na wypadek wojny².

Szczególną uwagę zwrócono na stosunki polsko-niemieckie, z uwzględnieniem sytuacji w Wolnym Mieście Gdańsku. Generalnemu Inspektoratowi Sił Zbrojnych oraz Sztabowi Głównemu WP zależało na wiadomościach dotyczących wszelkich przejawów akcji antypolskiej i rewizjonistycznej. Za istotne uważano informacje o wspieraniu przez Berlin działań odśrodkowych mniejszości niemieckiej w Polsce i nacjonalistów ukraińskich oraz prześladowaniu polskiej mniejszości w Rzeszy Niemieckiej³.

¹ P. Kołakowski, *W obliczu wojny. Polski wywiad wojskowy na hitlerowskie Niemcy 1933–1939*, Warszawa 2023, s. 20–22.

² Ibidem.

³ Ibidem, s. 22–23.

Głównym zadaniem wywiadu wojskowego II Rzeczypospolitej, o czym nie można zapomnieć, było określenie przypuszczalnego terminu ataku ze strony tego państwa. Już pod koniec 1934 roku polski wywiad wojskowy oceniał, że Niemcy będą gotowe do wojny w ciągu 6–8 lat. Z informacji docierających do centrali „dwójki” wynikało, iż na przełomie 1937 i 1938 roku zintensyfikowano przygotowania III Rzeszy do przyszłego konfliktu zbrojnego⁴.

Od drugiej połowy lat 30. w ocenach sytuacji wojskowej oraz politycznej Polski Oddział II zwracał uwagę kierownictwu WP na konsekwentne dążenie Berlina do ugruntowania swojej potęgi militarnej⁵. Przełomowy był rok 1938, kiedy to III Rzesza wkroczyła na drogę podbojów, stając się jedną z głównych europejskich potęg. W wyniku – jak stwierdzono w „dwójce” – „zwycęstw bez wojny”, czyli zajęcia Austrii i obszaru Sudetów, państwo niemieckie wzmocniło swój potencjał militarny przez uzyskanie nowych źródeł surowców i ośrodków przemysłowych oraz zwiększenie rezerw wyszkolonych żołnierzy⁶. Z informacji docierających do centrali polskiego wywiadu wynikało, że III Rzesza będzie w przyszłości zmuszona doprowadzić do wybuchu wojny z powodu sytuacji wewnętrznej.

Polski wywiad wojskowy był nowoczesnym i sprawnie działającym aparatem informacyjnym. Pod koniec 1937 roku organizacja centrali Oddziału II w ogólnym zarysie przedstawiała się następująco:

- **Szef Oddziału II** – pułkownik dyplomowany Tadeusz Pełczyński;
- **Zastępca** – pułkownik dyplomowany Jan Ciastoń;
- **Wydział I Organizacyjny** – major dyplomowany Stanisław Sulma;
- **Wydział II Wywiadowczy** – podpułkownik dyplomowany Stefan Mayer;
- **Wydział IIa (wywiad)** – podpułkownik dyplomowany Wilhelm Heinrich;
- Referat „Zachód” – kapitan Adam Świtkowski;
- Referat „Wschód” – kapitan Jerzy Niezbrzycki;
- **Wydział IIb** – major Stanisław Szaliński;
- **Biuro Szyfrów** – podpułkownik dyplomowany Gwido Langer;
- **Wydział III Planowania** – podpułkownik dyplomowany Józef Skrzydlewski;
- **Wydział IV Studiów** – major dyplomowany Ignacy Banach;
- Samodzielny Referat „Niemcy” – major dyplomowany Wincenty Sobociński;
- Samodzielny Referat „Rosja” – major dyplomowany Wincenty Bąkiewicz;
- Samodzielny Referat Studiów Ogólnych – major dyplomowany Janusz Czerwenka;
- **Samodzielny Referat Ogólny** – major dyplomowany Antoni Ślósarczyk;
- **Samodzielny Referat Techniczny** – major dyplomowany Władysław Harland;
- **Ekspozytura nr 2** – major Edmund Charaszkiwicz.

⁴ *Możliwości wojenne Związku Sowieckiego i Niemiec w 1934 r. w ocenach szefa polskiego wywiadu wojskowego plk. dypl. inż. Jerzego Englischa*, oprac. W. Włodarkiewicz, „Mars” 2006, nr 21, s. 216 i n.; A. Peplowski, *Wywiad Polskich Sił Zbrojnych 1939–1945*, Warszawa 1995, s. 9; P. Kołakowski, *Czas próby. Polski wywiad wojskowy wobec groźby wybuchu wojny w 1939 roku*, Warszawa 2012, s. 62.

⁵ Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Sztab Główny w Warszawie 1919–1939, sygn. 616/199, Ocena wojskowo-polityczna sytuacji Polski z 1936 r.

⁶ P. Kołakowski, *Czas próby...*, s. 25.

Wywiad strategiczny (głęboki) na Rzeszę Niemiecką prowadził Referat „Zachód” przez placówki wywiadowcze działające na terytorium tego państwa oraz w krajach sąsiednich – tak zwane limitrofowe, a także poprzez rezydentury oraz agentów prowadzonych bezpośrednio przez oficerów z centrali. W październiku 1937 roku na terenie Niemiec funkcjonowało 8 placówek obserwacyjno-informacyjnych, wspomaganych przez 7 limitrofowych. Znajdowały się one w Austrii, na Węgrzech, we Francji, w Szwajcarii, Danii, Szwecji i Holandii. Placówki wywiadowcze Referatu „Zachód” działały przy ambasadach, poselstwach i urzędach konsularnych II Rzeczypospolitej⁷.

Wywiad płytki, umownie do 150 kilometrów w głąb Niemiec, organizowały z kolei ekspozytury zachodnie Oddziału II: Ekspozytura nr 3 znajdująca się w Bydgoszczy (major Jan Źychoń) i Ekspozytura nr 4 w Katowicach (major dyplomowany Kazimierz Szpądrawski). Ta pierwsza swoim zasięgiem działania obejmowała Prusy Wschodnie, Wolne Miasto Gdańsk, Pomorze Zachodnie, Grenzmark, Wschodnią Brandenburgię i Berlin, natomiast ekspozytura katowicka – niemiecki Śląsk i Saksonię. W celu pozyskania informacji z terytorium III Rzeszy współpracowały one przede wszystkim ze służbą informacyjną Straży Granicznej oraz organami Policji Państwowej i Policji Województwa Śląskiego (otrzymywano drobne wiadomości od posterunków znajdujących się w pobliżu granicy), a także na niewielkim odcinku granicznym z Prusami Wschodnimi z Korpusem Ochrony Pogranicza⁸.

Istotne informacje o potencjale militarnym III Rzeszy Oddział II SGWP otrzymywał z radiowywiadu. Należy zauważyć, że przed wybuchem II wojny światowej wiadomości szyfrowane przez Enigmę czytali jedynie Polacy⁹. Niezwykle ważnym źródłem informacji był attachat wojskowy w Berlinie. Wiadomości uzyskiwane od oficjalnego przedstawiciela WP w stolicy III Rzeszy w połączeniu z danymi dostarczonymi przez wywiad głęboki i płytki umożliwiły dogłębną ocenę możliwości wojskowych oraz – co było szczególnie pożądane – zamierzeń wroga odnoszącego się do Polski państwa niemieckiego. Wojskowa placówka dyplomatyczna w Berlinie, której pracę wysoko oceniała centrala „dwójki”, przekazała wiele wiadomości o wręcz pierwszorzędym znaczeniu na temat przygotowań Wehrmachtu do wojny¹⁰.

Istotną rolę w działaniach polskiego wywiadu wojskowego, zmierzających do rozpoznania zagrożenia ze strony Niemiec, odgrywała współpraca ze służbami

⁷ Zob. szerzej: P. Kołakowski, *W obliczu wojny...*, s. 174.

⁸ Ibidem, s. 87, 98. Kierownik Posterunku Oficerskiego nr 7 w Białymstoku Ekspozytury nr 3 współpracował na swoim terenie w pasie granicznym obsadzonym przez Korpus Ochrony Pogranicza z kierownikiem Placówki Wywiadowczej KOP nr 1 w Grodnie. Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego w Warszawie-Rembertowie [dalej: CAW WBH], Oddział II Sztabu Głównego (Generalnego) z lat 1921–1939 [dalej: Oddział II SGWP], sygn. I.303.4.6179, Instrukcja organizacyjna i pracy dla Posterunków Oficerskich Ekspozytury nr 3 Oddziału II Sztabu Głównego z 30 XI 1935 r.

⁹ J.S. Ciechanowski, *Polski wkład w złamanie niemieckiej maszyny szyfrującej Enigma* [w:] *Marian Rejewski 1905–1980. Życie Enigmą pisane*, red. J.S. Ciechanowski, J. Garbowski, J. Lewic, E. Maresch, H. Piechocka-Lipka, H. Sowińska, J. Sylwestrzak, Bydgoszcz 2005, s. 103–104.

¹⁰ R. Majzner, *Attachaty wojskowe Drugiej Rzeczypospolitej 1919–1945. Strukturalno-organizacyjne aspekty funkcjonowania*, Częstochowa 2014, s. 319–325; P. Kołakowski, *W obliczu wojny...*, s. 263 i n.

informacyjnymi państw sojusznicznych i zaprzyjaźnionych. Wymiana informacji o Wehrmachcie odbywała się przede wszystkim podczas regularnie organizowanych konferencji ewidencyjnych, a także przez oficerów łącznikowych oraz attachés wojskowych. Wiadomości uzyskiwane tą drogą stanowiły cenne uzupełnienie danych zdobywanych przez własny aparat wywiadowczy, ponieważ pochodziły one z innych źródeł. Oddział II rewanżował się wartościowymi informacjami oraz opracowaniami dotyczącymi potencjału militarnego Niemiec¹¹.

Wszystkie wiadomości na temat III Rzeszy docierające do centrali wywiadu wojskowego II Rzeczypospolitej były analizowane w Samodzielnym Referacie „Niemcy” Wydziału IV. Tam przygotowywano komunikaty sytuacyjne, opracowania dotyczące sił zbrojnych i możliwości wojennych III Rzeszy, a także zestawienia obejmujące różne aspekty polityczne, gospodarcze i społeczne państwa niemieckiego.

Główny wysiłek polskiego wywiadu wojskowego skupił się na wschodnich obszarach Rzeszy Niemieckiej, co było w pełni zrozumiałe. „Dwójka” miała właściwe rozpoznanie niemieckich sił zbrojnych, zwłaszcza w kwestiach dotyczących O. de B. oraz dyslokacji wojsk lądowych, lotnictwa, a także marynarki wojennej. Właściwie uchwycone zostały kierunki rozbudowy Wehrmachtu, o czym na bieżąco informowano naczelne władze wojskowe II Rzeczypospolitej. Wywiad dysponował wartościowymi wiadomościami przede wszystkim odnośnie do organizacji, uzbrojenia, wyposażenia i wyszkolenia jednostek czynnych. Oddziałowi II znane były zasady użycia wojsk lądowych i lotnictwa. Prawidłowo rozpracowano również zagadnienia związane z organizacją i działalnością niemieckich organów wywiadu i kontrwywiadu, policji, żandarmerii, formacji granicznych oraz wszelkich organizacji o charakterze wojskowym. Dysponowano dobrym rozpoznaniem fortyfikacji, obiektów wojskowych oraz zakładów przemysłowych produkujących na potrzeby sił zbrojnych. Słabiej orientowano się w kwestiach dotyczących zagadnień mobilizacyjnych Wehrmachtu¹².

Na kursach wyższych dowódców WP organizowanych w Centrum Wyszkożenia Piechoty prowadzone były również wykłady przygotowane przez Oddział II SGWP, podczas których przedstawiano sytuację wojskową, polityczną, gospodarczą i społeczną III Rzeszy i Związku Sowieckiego, czyli państw, ze strony których groziło Polsce największe niebezpieczeństwo. Oddzielne wykłady poświęcone były zagadnieniom szczególnie ważnym z punktu widzenia bezpieczeństwa Polski i rozwoju sytuacji międzynarodowej w Europie, na przykład wojnie domowej w Hiszpanii. Chodziło o zaznajomienie wyższej kadry dowódczej WP z aktualnym położeniem wojskowo-politycznym II Rzeczypospolitej oraz skalą zagrożenia ze strony dwóch najgroźniejszych sąsiadów.

¹¹ Ibidem, s. 517–662.

¹² Ibidem, s. 664; CAW WBH, Oddział II SGWP, sygn. I.303.4.3644, Zadania dla wywiadu na Niemcy z IV 1936 r.

Prezentowany wykład poświęcony Rzeszy Niemieckiej poprowadził 29 listopada 1937 roku w Rembertowie szef polskiego wywiadu wojskowego. W jego trakcie pułkownik dyplomowany Tadeusz Pełczyński¹³ stwierdził:

olbrzymie zbrojenia rozpętane przez Niemcy [...] i prowadzone w tempie niezwykle pośpieszonym są największym *signum* zbliżających się wielkich rozpraw zbrojnych. [...] Postawa polityczna dzisiejszych Niemiec jest dynamiczna i ofensywna. [...] Niemcy są niewątpliwie w okresie energicznej rewindykacji kolejnych pozycji, utraconych wskutek przegranej wojny¹⁴.

Szef wywiadu podkreślił, że dążenie do odbudowania potęgi „państwa niemieckiego jest zdecydowanie naczelnym i jedynym celem poczynań Hitlera”. Dużo miejsca poświęcił – co w pełni rozumiałe – siłom zbrojnym, stwierdzając szybko postępującą ich rozbudowę. Zauważył, że największymi bolączkami były kwestia wyszkolonych rezerw decydujących o możliwościach mobilizacyjnych Rzeszy, a także braki w uzbrojeniu i wyszkoleniu wojska. Ciekawe, że niewiele miejsca poświęcił doktrynie wojennej oraz zagadnieniom taktycznym Wehrmachtu. Wyciągnął też – na co należy zwrócić uwagę – błędne wnioski na temat użycia broni pancernej. Jednocześnie szef wywiadu wskazał na ograniczanie roli kawalerii w armii niemieckiej. Krytycznie odniósł się również do współdziałania Luftwaffe z jednostkami lądowymi oraz podkreślał dużą liczbę wypadków w lotnictwie. Według przewidywań pułkownika dyplomowanego Pełczyńskiego, opartych na kalkulacjach wywiadu, Niemcy miały być gotowe do wojny w 1940 roku¹⁵.

Dokument został odnaleziony podczas kwerendy w Centralnym Archiwum Wojskowym Wojskowego Biura Historycznego w Warszawie-Rembertowie, w zespole Oddział II Sztabu Głównego (Generalnego) z lat 1921–1939. Ma dużą wartość poznawczą, ponieważ pozwala zorientować się w ocenach „dwójki” dotyczących potencjału militarnego III Rzeszy oraz rozbudowy niemieckich sił zbrojnych. Stanowi *de facto* syntezę wiedzy, jaką na temat państwa niemieckiego rządzonego przez narodowych socjalistów dysponował w 1937 roku wywiad wojskowy II Rzeczypospolitej. Dokument został przygotowany do druku zgodnie z zasadami stosowanymi przy edycji akt z XIX i XX wieku. Zachowano również jego układ graficzny.

¹³ Plk dypl. Tadeusz Pełczyński był zasłużonym szefem Oddziału II SGWP. Stał na czele polskiego wywiadu wojskowego w latach 1929–1932 i 1935–1939. W 1939 r. zastąpił go plk dypl. Marian Smoleński. Zmiana na tak ważnym stanowisku przed wybuchem wojny musiała odbić się niekorzystnie na rezultatach pracy „dwójki”. Odwołanie ówczesnego szefa wywiadu wojskowego było spowodowane przede wszystkim sprawą mjr. Jerzego Sosnowskiego. Na ten temat, jak również szerzej o sylwetce Pełczyńskiego zob. m.in. D. Koręś, *Oddział II Sztabu Głównego pod kierownictwem plk. dypl. Tadeusza Pełczyńskiego w latach 1929–1932 i 1935–1939* [w:] *Studia nad wywiadem i kontrwywiadem polskim w XX wieku*, t. 1, red. P. Skubisz, W. Skóra, Szczecin 2012, s. 167–235; idem, *Tadeusz Pełczyński – „sanator” w armii i zaufany człowiek Józefa Becka w Sztabie Głównym WP?* [w:] *Piłsudzczy i sanatorzy drugiego planu (1926–1939). Portrety zbiorowe i indywidualne*, red. R. Litwiński, M. Sioma, Lublin 2019, s. 331–360; W. Baliński, *Człowiek w cieniu. Tadeusz Pełczyński. Zarys biografii*, Kraków 1994; P. Kołakowski, *Czas próby...*, s. 63–64.

¹⁴ CAW WBH, Oddział II SGWP, sygn. I.303.4.942, Rzesza Niemiecka. Wykład wygłoszony przez szefa Oddziału II Sztabu Głównego na kursie wyższych dowódców w Rembertowie w dn. 29 XI 1937 r. Opracowanie ze I 1938 r.

¹⁵ P. Kołakowski, *W obliczu wojny...*, s. 20.